

Διερεύνηση των αντιλήψεων των καθηγητών μουσικής των 800 ολοήμερων δημοτικών σχολείων για το επιμορφωτικό πρόγραμμα του Οργανισμού Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών (Ο.ΕΠ.ΕΚ) τη σχολική περίοδο 2010-2011

Νάνσυ Ζώση¹, Γιώργος Μπαγάκης²
nancyzos@hotmail.com, gbag@otenet.gr

¹Εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

²Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Περίληψη. Το άρθρο πραγματεύεται τις αντιλήψεις των καθηγητών μουσικής που κλήθηκαν να διδάξουν στα 800 ολοήμερα δημοτικά σχολεία με ενιαίο αναμορφωμένο πρόγραμμα (Ε.Α.Ε.Π.) αναφορικά με την επιμόρφωση του Ο.ΕΠ.ΕΚ. στην οποία συμμετείχαν. Η διερεύνηση βασίσθηκε σε ερωτηματολόγια με ανοικτές και κλειστές ερωτήσεις που διανεμήθηκαν τόσο σε επιμορφωτές όσο και σε επιμορφούμενους. Από την επεξεργασία των απαντήσεων των ερωτηματολογίων τόσο των επιμορφωτών όσο και των επιμορφούμενων και την τριγωνποίησή τους, η γενική εικόνα που προκύπτει για το επιμορφωτικό σεμινάριο είναι πως μπορεί να θεωρηθεί ως επιτυχημένο και το μόνο στοιχείο που φαίνεται να δυσκόλεψε ουσιαστικά την ομαλή διεξαγωγή του προγράμματος ήταν ο παράγοντας χρόνος.

Λέξεις κλειδιά: Επιμόρφωση, εκπαίδευση μουσικής, αξιολόγηση

Το επιμορφωτικό πρόγραμμα των καθηγητών μουσικής στο πλαίσιο της εισαγωγής νέων ειδικοτήτων στα δημοτικά σχολεία

Το άρθρο εστιάζεται στη διερεύνηση των αντιλήψεων των καθηγητών μουσικής αναφορικά με το επιμορφωτικό πρόγραμμα που απευθυνόταν στους εκπαιδευτικούς οι οποίοι κλήθηκαν να διδάξουν στα 800 ολοήμερα δημοτικά σχολεία με ενιαίο αναμορφωμένο πρόγραμμα (Ε.Α.Ε.Π.). Η μετάβαση εκπαιδευτικών ειδικοτήτων από τη δευτεροβάθμια στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση καθιστούσε αναγκαία την επιμόρφωση της συγκεκριμένης ομάδας εκπαιδευτικών.

Το επιμορφωτικό πρόγραμμα, επικεντρωνόταν σε θέματα εκπαίδευσης και αγωγής στο δημοτικό σχολείο, δίνοντας έμφαση στις ιδιαιτερότητες κάθε ηλικιακής βαθμίδας. Επιπλέον εστίαζε στις διάφορες πτυχές της διδακτικής των τεχνών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, δίνοντας προτεραιότητα στη «συνομιλία των τεχνών» και στις δυνατότητες συνεργασίας των καθηγητών αισθητικής αγωγής μεταξύ τους. Τέλος, μεταξύ των στόχων του προγράμματος επιμόρφωσης ήταν και η σύνδεση των τεχνών με τα άλλα γνωστικά αντικείμενα καθώς και οι δυνατότητες συνεργασίας των εκπαιδευτικών Αισθητικής Αγωγής με τον δάσκαλο της τάξης (Ο.ΕΠ.ΕΚ., 2011). Παρεμφερή επιμορφωτικά προγράμματα υλοποιήθηκαν την ίδια περίοδο για τις αντίστοιχες ειδικότητες εκπαιδευτικών που αφορούν τη θεατρική αγωγή και τα εικαστικά των 800 ολοήμερων δημοτικών σχολείων Ε.Α.Ε.Π.

Το επιμορφωτικό πρόγραμμα στηριζόταν σε αρχές της εκπαίδευσης ενηλίκων (Rogers, 1999). Όπως καταγράφεται και στον Οδηγό που δόθηκε σε κάθε επιμορφωτή, ο επιμορφωτής έπρεπε να μεριμνήσει ώστε να δημιουργηθεί κλίμα εμπιστοσύνης στην επιμορφωτική ομάδα, να αξιοποιήσει τις προϋπάρχουσες γνώσεις και την εμπειρία των συμμετεχόντων αλλά και να τους ενθαρρύνει να ανταλλάξουν απόψεις και ιδέες. Επίσης το πρόγραμμα συνδύαζε σε κάποιο βαθμό τη «δια ζώσης» με την «εξ αποστάσεως ασύγχρονη εκπαίδευση» (VFA- Σύμβουλοι Ανάπτυξης και Καινοτομίας, 2011). Η «δια ζώσης» πραγματοποιήθηκε στα Π.Ε.Κ., ενώ η «εξ αποστάσεως ασύγχρονη εκπαίδευση» επιτεύχθηκε σε κάποιο βαθμό μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας που δημιούργησε ο Ο.Ε.Π.Ε.Κ. για την καλύτερη ανατροφοδότηση και υποστήριξη των επιμορφούμενων.

Όσον αφορά τη μεθοδολογία, το πρόγραμμα ακολουθούσε τη συμμετοχική, βιωματική και ως ένα βαθμό διαθεματική προσέγγιση (Μπαγάκης, 2005; Ο.Ε.Π.Ε.Κ., 2010). Πιο συγκεκριμένα, με το πρόγραμμα επιδιωκόταν να εκπαιδευθούν οι επιμορφούμενοι, που προερχόταν από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ως προς το πώς να προσαρμόσουν το αντικείμενο διδασκαλίας τους στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και να το προσεγγίσουν μεθοδολογικά και παιδαγωγικά.

Η συνολική διάρκεια του επιμορφωτικού προγράμματος ήταν 20 ώρες και πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση είχε διάρκεια 14 ώρες και πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 2010, ενώ η δεύτερη που αποτελούσε συνάντηση ανατροφοδότησης είχε διάρκεια 6 ώρες και πραγματοποιήθηκε το Φεβρουάριο του 2011.

Η πρώτη φάση περιλάμβανε την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σχετικά με τις ιδιαιτερότητες της αγωγής και της διδακτικής μεθοδολογίας στο δημοτικό σχολείο. Επίσης περιλάμβανε την ενημέρωση και παρουσίαση του δημόσια διατιθέμενου υλικού όπως βιβλία, ανθολόγια, CD, ιστότοποι, ταινίες αλλά και την επεξεργασία προτάσεων και διδακτικών σεναρίων με βιωματικό τρόπο.

Κατά τη δεύτερη φάση πραγματοποιήθηκε συνάντηση ανατροφοδότησης, το περιεχόμενο της οποίας προσδιορίστηκε από τα αποτελέσματα της πρώτης φάσης. Σκοπός αυτής της συνάντησης ήταν οι επιμορφούμενοι εκπαιδευτικοί, έχοντας πλέον την εμπειρία της τάξης, να θέσουν ερωτήματα σχετικά με θέματα εφαρμογής, να αναφέρουν τυχόν απορίες ή δυσκολίες που συνάντησαν και να καταθέσουν τις δικές τους προτάσεις. Επιπρόσθετα, η δεύτερη συνάντηση έδινε την ευκαιρία για καλύτερη δικτύωση και αλληλοϋποστήριξη.

Κριτήρια επιλογής επιμορφωτών

Σύμφωνα με την πρόσκληση του ΥΠ.Δ.Β.Μ.Θ η οποία δημοσιεύθηκε στις 8 Σεπτεμβρίου 2010 στο επιμορφωτικό πρόγραμμα είχαν τη δυνατότητα να απασχοληθούν ως επιμορφωτές: *«Μέλη Δ.Ε.Π. των Α.Ε.Ι. ή Ε.Π. των Τ.Ε.Ι., στελέχη του Π.Ι., ειδικοί επιστήμονες, Σχολικοί Σύμβουλοι και εκπαιδευτικοί με αυξημένα προσόντα (μεταπτυχιακούς τίτλους ή γνώσεις στα θεματικά αντικείμενα - ειδικότητες του προγράμματος).*

Οι επιμορφωτές κλήθηκαν να συμμετάσχουν στη διαδικασία επιλογής μέσω προκήρυξης. Υποχρεωτικό κριτήριο για την επιλογή τους θεωρούνταν η αποδεδειγμένη εμπειρία σε προγράμματα επιμόρφωσης εκπαιδευτικών. Επιπλέον, για την επιλογή τους λήφθηκε υπόψη η τεκμηριωμένη γνώση και συναφή εμπειρία στα θέματα που άπτονταν της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών καθώς και η εμπειρία διδασκαλίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (VFA - Σύμβουλοι Ανάπτυξης και Καινοτομίας, 2011).

Επιμορφωτικό υλικό

Για τις ανάγκες του προγράμματος συντάχθηκαν δύο εγχειρίδια, ο Οδηγός του Επιμορφωτή και το Υλικό για τον Εκπαιδευτικό. Οι επιμορφούμενοι έλαβαν το υλικό κατά τη διάρκεια της επιμόρφωσής στα Π.Ε.Κ. (VFA- Σύμβουλοι Ανάπτυξης και Καινοτομίας, 2011).

Στον Οδηγό του επιμορφωτή γινόταν αναφορά στο σκοπό, το περιεχόμενο, τη μεθοδολογία και τις βασικές παραμέτρους που θα έπρεπε να επισημανθούν κατά την πρώτη φάση της επιμόρφωσης. Επίσης περιλάμβανε ορισμένες ενδεικτικές προτάσεις για το σχεδιασμό και την υλοποίηση του εισαγωγικού σεμιναρίου, αποτελώντας τη βάση πάνω στην οποία κάθε επιμορφωτής θα μπορούσε να σχεδιάσει με τη σειρά του τα δικά του εργαστήρια. Επιπλέον στον ίδιο Οδηγό υπήρχε και ενδεικτική βιβλιογραφία.

Το Υλικό για τον Εκπαιδευτικό αποτελείτο από κάποια εισαγωγικά στοιχεία όπου ενημερώνονταν για το σκοπό, τη διάρθρωση και το περιεχόμενο του προγράμματος και των δύο φάσεων που θα παρακολουθούσαν. Στη συνέχεια γινόταν εκτενέστερη αναφορά στα θέματα που θα πραγματεύονταν κατά τη διάρκεια της επιμόρφωσης και παρατίθετο και προτεινόμενη σχετική βιβλιογραφία.

Μεθοδολογία της διερεύνησης

Ως προς τη μεθοδολογία της εργασίας ακολουθεί η εστίαση στα εργαλεία και στο δείγμα της διερεύνησης.

Εργαλεία της διερεύνησης

Για τη διερεύνηση των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών σε σχέση με το επιμορφωτικό πρόγραμμα χρησιμοποιήθηκαν 2 ερωτηματολόγια (Cohen et al., 2012), ένα για τους επιμορφωτές του προγράμματος και ένα για τους επιμορφούμενους εκπαιδευτικούς.

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΗ

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΗ

Αγαπητοί συνεργάτες

Σας παρακαλούμε να διαθέσετε λίγα λεπτά και να μας πείτε τη γνώμη σας για τα παρακάτω, ώστε να οργανώσουμε καλύτερα το επόμενο σεμινάριο επιμόρφωσης.

Όνοματεπώνυμο

Ειδικότητα

1. Πώς κρίνετε την ανταπόκριση των επιμορφουμένων στο εργαστήριό σας ως προς

	1	2	3	4	5
το βαθμό συμμετοχής					
την κατανόηση θέματος					
τη συνεργασία των ομάδων					
τη συνεργασία με τον επιμορφωτή					

(μέγιστη βαθμολογία το 5)

2. Ολοκληρώθηκε η ανάπτυξη του θέματος στον προγραμματισμένο χρόνο και, αν όχι, γιατί;

.....

3. Αντιμετώπισαν δυσκολίες οι συμμετέχοντες και πού;

.....

4. Έχετε την αίσθηση ότι οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιοποιήσουν στη διδακτική πρακτική τους κάποιες από τις προτάσεις που επεξεργαστήκατε στο εργαστήριο;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5. Τι θα προτείνατε για τη βελτίωση του συγκεκριμένου προγράμματος επιμόρφωσης;

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

ΦΥΛΛΟ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

Αγαπητοί συνάδελφοι,

Σας παρακαλούμε να διαθέσετε λίγα λεπτά και να μας πείτε τη γνώμη σας για τα παρακάτω, ώστε να οργανώσουμε καλύτερα το επόμενο σεμινάριο επιμόρφωσης.

Ειδικότητα Ετη Υπηρεσίας

Επιμορφωτής τμήματος

1. Πώς κρίνετε

	1	2	3	4	5
τη δομή του σεμιναρίου					
τον συντονισμό του σεμιναρίου					
τη μαθησιακή ατμόσφαιρα					
την επιλογή των δραστηριοτήτων					
την προτεινόμενη μεθοδολογία					
τη συνεργασία της ομάδας σας με τον επιμορφωτή					

(μέγιστη βαθμολογία το 5)

2. Αντιμετωπίσατε δυσκολίες και πού:

.....

.....

.....

.....

3. Σημειώστε το πιο θετικό και το πιο αρνητικό στοιχείο του σεμιναρίου:

☛ Πιο θετικό:

.....

.....

.....

.....

📌

✎ Πιο αρνητικό:

.....

.....

.....

.....

.....

4. Τι θα προτείνατε για τη βελτίωση του συγκεκριμένου προγράμματος επιμόρφωσης;

Δείγμα της διερεύνησης

Το δείγμα προήλθε από 13 ΠΕΚ της χώρας και αποτελείται από 17 επιμορφωτές και 207 επιμορφούμενους. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται αναλυτικά η κατανομή των επιμορφωτών και των επιμορφούμενων ανά Π.Ε.Κ.

Πίνακας 1. Κατανομή επιμορφωτών και επιμορφούμενων ανά Π.Ε.Κ του δείγματος

Π.Ε.Κ.	Επιμορφωτές	Επιμορφούμενοι
Αλεξ/πολης	1	4
Λάρισας	-	16
Λαμίας	1	18
Ν. Αιγαίου	1	12
Τρίπολης	-	13
Πειραιά	1	4
1 ^ο Θεσ/νίκης	2	26
2 ^ο Θεσ/νίκης	3	30
Ηρακλείου	2	26
Κοζάνης	1	11
Καβάλας	1	17
3 ^ο Αθήνας	2	28
Πάτρας	2	2
Σύνολο	17	207

Ανάλυση των αποτελεσμάτων των ερωτηματολογίων των επιμορφωτών και των επιμορφούμενων/εκπαιδευτικών

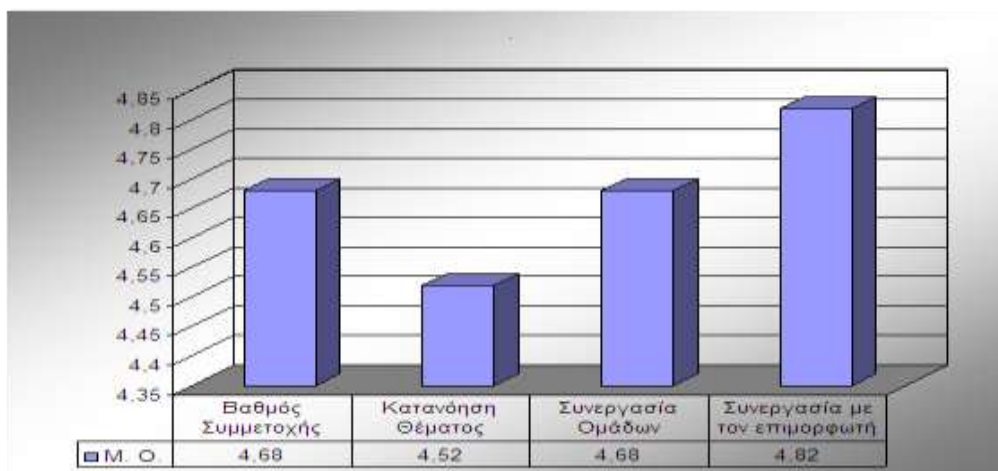
Ακολουθεί η ανάλυση των αποτελεσμάτων από τα ερωτηματολόγια των επιμορφωτών και των επιμορφούμενων/εκπαιδευτικών

Ανάλυση των αποτελεσμάτων των ερωτηματολογίων των επιμορφωτών

Από την μελέτη των ερωτηματολογίων των επιμορφωτών, προέκυψαν τα ακόλουθα πέντε κύρια αποτελέσματα:

α. Η ανταπόκριση των επιμορφούμενων στο πρόγραμμα σύμφωνα με τους επιμορφωτές

Με το πέρας της επιμορφωτικής διαδικασίας οι επιμορφωτές βαθμολόγησαν σημαντικά χαρακτηριστικά του επιμορφωτικού προγράμματος όπως το βαθμό συμμετοχής και την κατανόηση του θέματος από τους επιμορφούμενους, τη συνεργασία των επιμορφούμενων ομάδων αλλά και τη συνεργασία των επιμορφούμενων με τον επιμορφωτή.

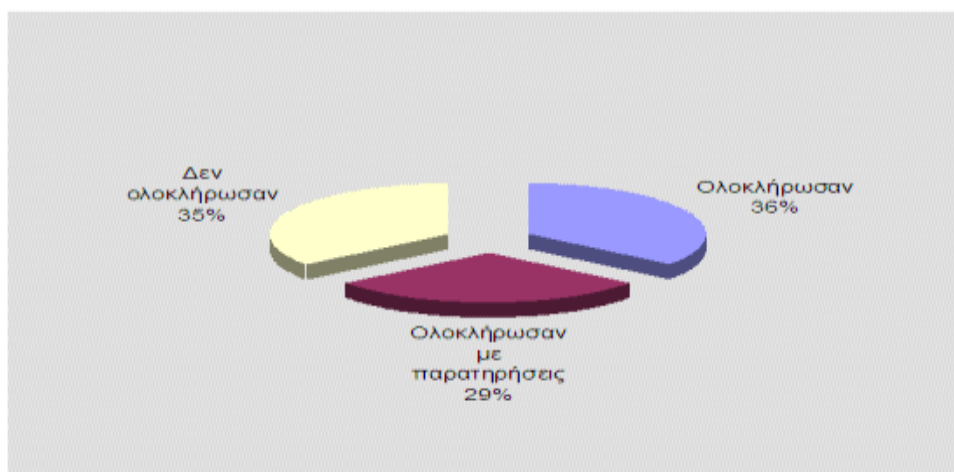

Γράφημα 1. Οι βαθμολογίες των επιμορφωτών στα αντίστοιχα αντικείμενα

Όπως παρουσιάζεται στο Γράφημα 1 ο βαθμός συμμετοχής, η κατανόηση του θέματος, η συνεργασία εντός των ομάδων καθώς και η συνεργασία μεταξύ αυτών και του επιμορφωτή συγκεντρώνουν πολύ θετικές βαθμολογίες με το μέσο όρο τους να αγγίζει το άριστα (5). Οι επιμορφωτές δηλαδή εμφανίζονται ιδιαίτερα ευχαριστημένοι από την ανταπόκριση των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα.

β. Το ποσοστό των επιμορφωτών που ολοκλήρωσε το θέμα του επιμορφωτικού σεμιναρίου στον προγραμματισμένο χρόνο

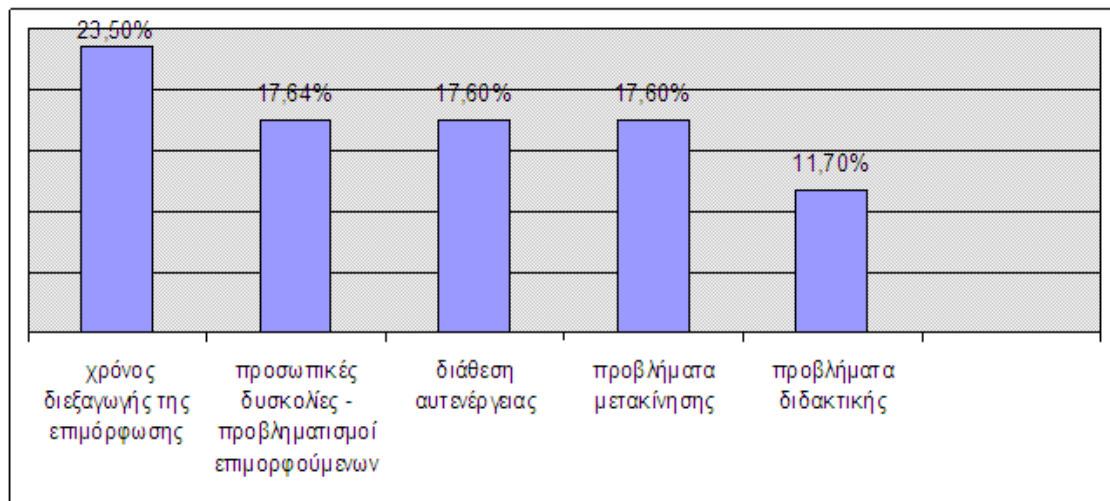
Όσον αφορά την ανάπτυξη του θέματος, οι περισσότεροι επιμορφωτές ανέπτυξαν το θέμα στον προβλεπόμενο χρόνο. Όπως παρουσιάζεται και στο Γράφημα 2 που ακολουθεί, ένα ποσοστό επιμορφωτών που ολοκλήρωσε το θέμα (29%) προχωρεί σε κάποιες επισημάνσεις σχετικά με το πιεσμένο ωράριο διδασκαλίας που δυσχέραινε την ομαλή ολοκλήρωση του σεμιναρίου. Οι συγκεκριμένοι επιμορφωτές προτείνουν στις επόμενες επιμορφώσεις να δοθεί περισσότερος χρόνος, προκειμένου η οργάνωση και η παρουσίαση της επιμόρφωσης να είναι αποτελεσματικότερη και να ανταποκρίνεται στις ανάγκες και τα προβλήματα των επιμορφούμενων. Επίσης στις απαντήσεις όσων δεν ολοκλήρωσαν την επιμόρφωση ως κυριότερος λόγος εμφανίζεται και πάλι η έλλειψη χρόνου.

Γράφημα 2. Ολοκλήρωση του προγράμματος στον προγραμματισμένο χρόνο

γ. Οι δυσκολίες των επιμορφούμενων σύμφωνα με τους επιμορφωτές

Η πλειοψηφία των επιμορφωτών (88%) δηλώνει πως οι επιμορφούμενοι αντιμετώπισαν προβλήματα και συγκεκριμένες δυσκολίες κατά την επιμορφωτική διαδικασία. Οι δυσκολίες αυτές σχετίζονται με το χρόνο διεξαγωγής της επιμόρφωσης, με κάποιες προσωπικές δυσκολίες των επιμορφούμενων, με την έλλειψη αυτενέργειας από μέρος τους, με τις μετακινήσεις αλλά και με ορισμένα προβλήματα που αφορούσαν τη διδακτική μεθοδολογία.

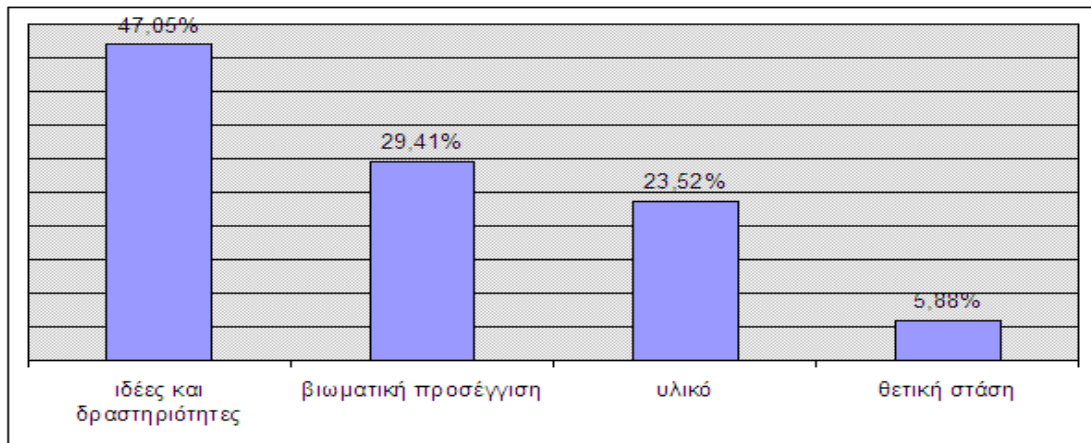
Γράφημα 3. Οι δυσκολίες των επιμορφούμενων σύμφωνα με τους επιμορφωτές

Όπως εμφανίζεται και στο Γράφημα 3, κύρια δυσκολία σύμφωνα με τους επιμορφωτές αποτελεί ο χρόνος διεξαγωγής της επιμόρφωσης και συγκεκριμένα το γεγονός ότι η επιμόρφωση πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια ενός Σαββατοκύριακου. Εμφανώς μικρότερα είναι τα ποσοστά των επιμορφωτών που εντοπίζουν ορισμένους προσωπικούς προβληματισμούς των επιμορφούμενων, οι οποίοι δεν έχουν άμεση σχέση με την διεξαγωγή της επιμόρφωσης αλλά αφορούν τις διαμορφωμένες στάσεις για το μάθημα της Μουσικής καθώς και την έλλειψη κατάλληλης υποδομής των σχολείων, για ένα εργαστηριακό μάθημα, όπως είναι η Μουσική. Επίσης κάποιοι επιμορφωτές αναφέρουν πως οι επιμορφούμενοι χρειάστηκαν αρκετό χρόνο για να νιώσουν ασφάλεια και να μεταβούν στο στάδιο της δημιουργικότητας και της αυτενέργειας, υιοθετώντας μια στάση αναμονής «έτοιμων λύσεων» στο διδακτικό τους έργο. Η στάση αυτή των επιμορφούμενων εν μέρει δικαιολογείται αν αναλογιστούμε πως οι περισσότεροι από αυτούς δεν διέθεταν εμπειρία διδασκαλίας σε δημοτικά σχολεία καθώς και ότι συμμετείχαν σε ένα πρόγραμμα που υλοποιούνταν για πρώτη φορά. Ολοκληρώνοντας με την παρουσίαση των δυσκολιών επισημαίνουμε ορισμένα προβλήματα μετακίνησης που σχετίζονται με τη δυσκολία πρόσβασης στο χώρο αλλά και ορισμένα προβλήματα διδακτικής.

δ. Οι αντιλήψεις των επιμορφωτών σε σχέση με την αξιοποίηση στην πράξη του επιμορφωτικού σεμιναρίου

Με το πέρας της επιμόρφωσης είναι σημαντικό να καταγραφεί η γνώμη των επιμορφωτών όσον αφορά στην ετοιμότητα των συμμετεχόντων να αξιοποιήσουν όσα διδάχθηκαν. Οι επιμορφωτές στο σύνολό τους (100%) θεωρούν πως οι συμμετέχοντες μπορούν να εφαρμόσουν στη διδακτική τους πρακτική πολλά από αυτά που διδάχθηκαν και μάλιστα με επιτυχία. Το μόνο που διαφοροποιεί τις απαντήσεις τους είναι κάθε φορά ο λόγος που

καθιστά το σεμινάριο άμεσα αξιοποιήσιμο. Στο Γράφημα 4 που ακολουθεί παρουσιάζονται τα θετικά χαρακτηριστικά του σεμιναρίου που του επιτρέπουν να εφαρμοσθεί με επιτυχία στη διδακτική πράξη.

Γράφημα 4. Λόγοι που καθιστούν το σεμινάριο άμεσα αξιοποιήσιμο

Όπως παρατηρείται και στο Γράφημα 4 σχεδόν οι μισοί επιμορφωτές αναφέρουν πως το εκπαιδευτικό υλικό του σεμιναρίου δύναται να αξιοποιηθεί με επιτυχία καθώς οι ιδέες και οι δραστηριότητες που προτάθηκαν ήταν απλές και με προσωπική εμπειρία εφαρμογής από μέρος των επιμορφωτών. Επιπλέον, πίσω από τις δραστηριότητες διακρίνονταν συγκεκριμένοι στόχοι, γεγονός που τις καθιστούσε εύκολα υλοποιήσιμες μέσα στην τάξη και ευχάριστες για τους μαθητές.

Ένα αξιόλογο ποσοστό επιμορφωτών τόνισε τη σημασία της βιωματικής προσέγγισης που ακολούθησαν. Από τις απαντήσεις των επιμορφωτών φαίνεται πως στους συμμετέχοντες δόθηκε η ευκαιρία να παρακολουθήσουν αρκετά βιωματικά εργαστήρια και να ενημερωθούν για την ομαδική δημιουργία των μαθητών, τη διαθεματική συνεργασία καθώς και τη κατασκευή αυτοσχέδιων μουσικών οργάνων.

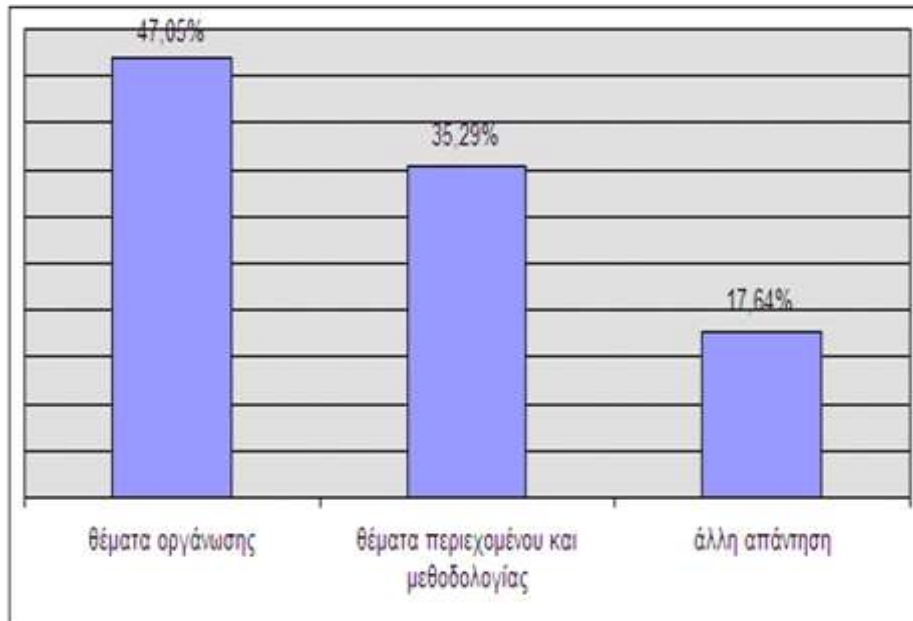
Επίσης ένα σημαντικό ποσοστό απαντήσεων επισημαίνει τη χρησιμότητα του παιδαγωγικού και εποπτικού υλικού που χρησιμοποιήθηκε κατά την επιμόρφωση. Σύμφωνα με τους επιμορφωτές, το υλικό που χρησιμοποιήθηκε κατά την επιμόρφωση ήταν συνυφασμένο με τα εγχειρίδια του σχολείου και το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα της Μουσικής.

Στους λόγους που καθιστούν το σεμινάριο άμεσα αξιοποιήσιμο συμπεριλαμβάνεται και η θετική στάση των συμμετεχόντων. Ένα μικρό ποσοστό επιμορφωτών αναφέρει πως η θετική στάση των επιμορφούμενων απέναντι στις νέες ιδέες αποτελεί μια καλή βάση που θα τους βοηθήσει στην αξιοποίηση όσων διδάχθηκαν. Παρόλα αυτά το μικρό ποσοστό (5,88%) που συγκεντρώνει αυτή η κατηγορία δεν επιτρέπει τη γενίκευση των αποτελεσμάτων της.

ε. Οι προτάσεις των επιμορφωτών για τη βελτίωση του προγράμματος

Στην τελευταία ερώτηση του ερωτηματολογίου οι επιμορφωτές καλούνται να θέσουν συγκεκριμένες προτάσεις που αφορούν στη βελτίωση των επόμενων επιμορφώσεων. Εξαιτίας του μικρού συνόλου των επιμορφωτών (N=17), η ομαδοποίηση των προτάσεων δεν ήταν τόσο εύκολη, καθώς σχεδόν κάθε επιμορφωτής παρέθεσε τη δική του ξεχωριστή

πρόταση. Παρόλο αυτά, από την ανάλυση των απαντήσεων τους δημιουργήθηκαν ορισμένες κατηγορίες προτάσεων που παρουσιάζονται στο γράφημα που ακολουθεί.

Γράφημα 5. Οι προτάσεις βελτίωσης των επιμορφωτών

Σύμφωνα με το Γράφημα 5 σχεδόν οι μισοί επιμορφωτές (47,05%) προτείνουν βελτιώσεις σε οργανωτικά ζητήματα, επισημαίνοντας την ανάγκη για περισσότερο χρόνο και έγκαιρη ενημέρωση πριν από κάθε επιμορφωτικό σεμινάριο.

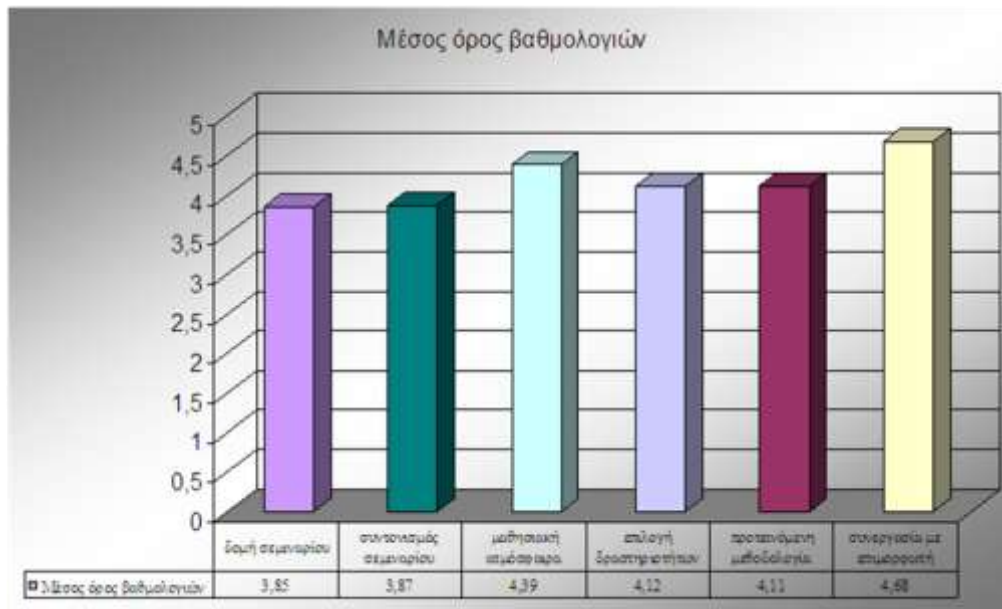
Επίσης ένα αξιόλογο ποσοστό επιμορφωτών (35,29%) αναφέρεται στην ανάγκη αναβάθμισης του περιεχομένου και της μεθοδολογίας της επιμόρφωσης. Οι συγκεκριμένοι επιμορφωτές προτείνουν επαναπροσδιορισμό του περιεχομένου της επιμόρφωσης με εμπλουτισμό των θεματικών ενοτήτων και ειδικά θέματα ανά συνάντηση. Επίσης αναφέρονται ακόμη και για το ίδιο διδακτικό αντικείμενο, προκειμένου να επιτυγχάνεται καλύτερη διάδραση, καθώς επίσης και σε επιπλέον βιωματικά σεμινάρια. Τέλος προτείνουν περισσότερη συνεργασία μεταξύ των ειδικοτήτων (στο πλαίσιο της συνομιλίας των τεχνών, προτάθηκε οι καθηγητές της Μουσικής να συνεργάζονται με τους συναδέλφους των Εικαστικών και της Θεατρικής Αγωγής).

Ανάλυση των ερωτηματολογίων των επιμορφούμενων

Ως προς τους επιμορφούμενους είχαμε τα ακόλουθα 4 κύρια αποτελέσματα:

α. Πώς βαθμολόγησαν οι επιμορφούμενοι σημαντικά στοιχεία του επιμορφωτικού προγράμματος

Στην πρώτη ερώτηση του ερωτηματολογίου οι επιμορφούμενοι καλούνταν να βαθμολογήσουν κύρια στοιχεία της επιμόρφωσης όπως: η δομή, ο συντονισμός του σεμιναρίου, η μαθησιακή ατμόσφαιρα, η επιλογή δραστηριοτήτων, η προτεινόμενη μεθοδολογία αλλά και η συνεργασία με τον επιμορφωτή.

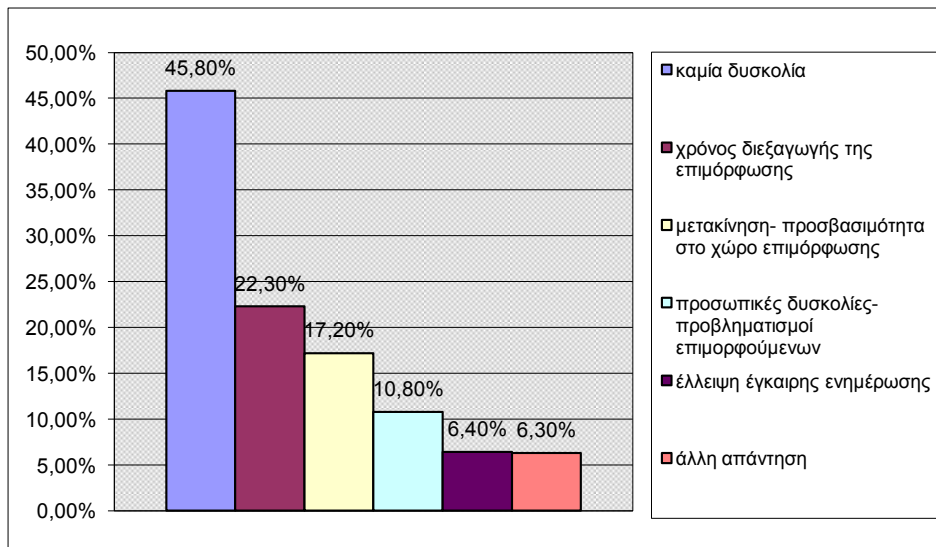

Γράφημα 6. Μέσος όρος βαθμολογιών της ερώτησης κλίμακας

Με τη βοήθεια του Γραφήματος 6, παρατηρούμε πως οι επιμορφούμενοι έδωσαν πολύ καλές βαθμολογίες στα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του προγράμματος. Ο μέσος όρος της βαθμολογίας που συγκέντρωσαν τα εν λόγω χαρακτηριστικά βρίσκεται κοντά στη βαθμολογία 4. Παρατηρούμε επίσης πως την ελάχιστη βαθμολογία συγκέντρωσε η «δομή του σεμιναρίου», ενώ τη μέγιστη η «συνεργασία με τον επιμορφωτή». Πολύ θετική αντίληψη φαίνεται να έχουν οι επιμορφούμενοι και για τη μαθησιακή ατμόσφαιρα κατά την επιμορφωτική διαδικασία, αφού στο συγκεκριμένο αντικείμενο σημειώθηκε υψηλή βαθμολογία (4,39 με άριστα το 5).

β. Οι δυσκολίες των επιμορφούμενων κατά τη διάρκεια του επιμορφωτικού σεμιναρίου

Η δεύτερη ερώτηση του ερωτηματολογίου που κλήθηκαν να απαντήσουν οι επιμορφούμενοι ήταν ανοικτού τύπου και διατυπώνεται ως εξής: «**Αντιμετωπίσατε δυσκολίες και πού;**». Η ερώτηση έδινε τη δυνατότητα στους ερωτώμενους να αναφερθούν στις δυσκολίες που αντιμετώπισαν σε όλους τους τομείς του σεμιναρίου, από την οργάνωση μέχρι την διεκπεραίωσή του. Από την ανάλυση των απαντήσεών τους προέκυψε το παρακάτω Γράφημα 7 όπου παρουσιάζονται τα ποσοστά που συγκέντρωσε κάθε κατηγορία δυσκολιών.

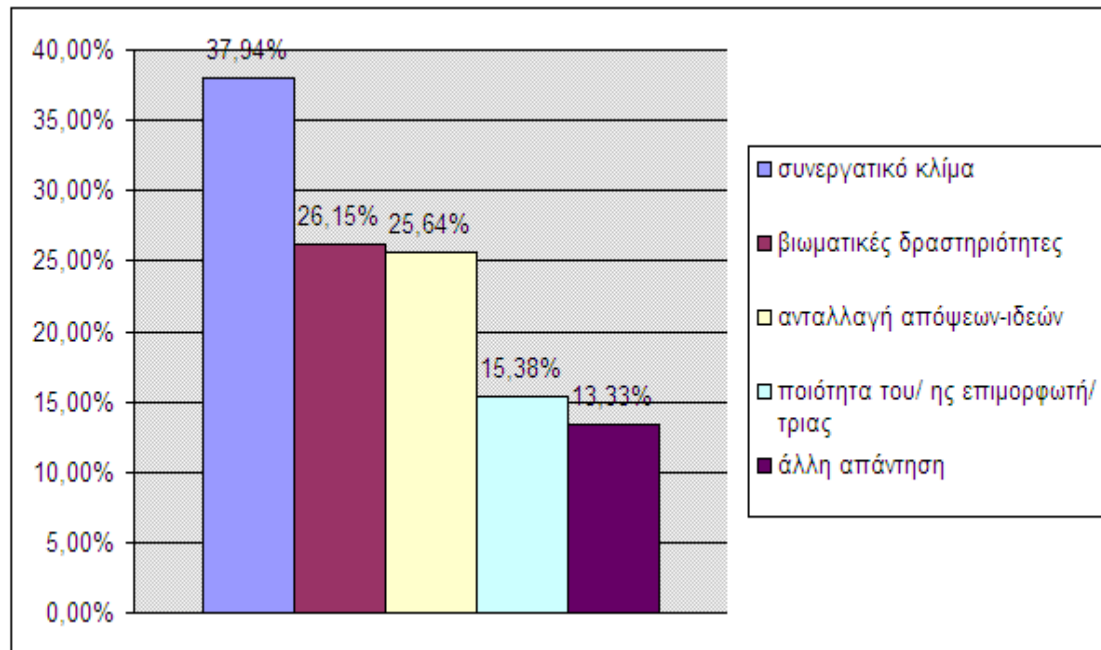

Γράφημα 7. Τα ποσοστά των διαφόρων κατηγοριών δυσκολιών

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 7 σχεδόν οι μισοί επιμορφούμενοι δεν αντιμετώπισαν κάποια ιδιαίτερη δυσκολία, ενώ όσοι δηλώνουν το αντίθετο αναφέρουν ως κυριότερη δυσκολία το χρόνο διεξαγωγής της επιμόρφωσης (22,30%) και συγκεκριμένα το πιεσμένο ωράριο και την επιλογή του Σαββατοκύριακου για τη διεξαγωγή της επιμόρφωσης. Αρκετά μικρότερο ποσοστό συγκεντρώνουν οι δυσκολίες που προέκυψαν λόγω των μετακινήσεων των επιμορφούμενων. Οι δυσκολίες αυτές εντοπίζονται κυρίως στους επιμορφούμενους που υπηρετούσαν στη νησιωτική Ελλάδα. Με εμφανώς μικρότερα ποσοστά που δεν επιτρέπουν τη γενίκευση των αποτελεσμάτων ακολουθούν κάποιες προσωπικές δυσκολίες των επιμορφούμενων καθώς και οι δυσκολίες από την έλλειψη έγκαιρης ενημέρωσης. Τέλος στην τελευταία κατηγορία «άλλη απάντηση» ανήκει το 6,30% των απαντήσεων και αφορά πολύ εξειδικευμένες δυσκολίες με μικρή συχνότητα εμφάνισης.

γ. Το πιο θετικό και το πιο αρνητικό στοιχείο του επιμορφωτικού προγράμματος σύμφωνα με τους επιμορφούμενους

Στην τρίτη ερώτηση του ερωτηματολογίου, οι επιμορφούμενοι καλούνταν να σημειώσουν το πιο θετικό και το πιο αρνητικό στοιχείο του σεμιναρίου. Στο Γράφημα 8 που ακολουθεί εμφανίζονται τα θετικά στοιχεία του σεμιναρίου.

Γράφημα 8. Τα θετικά στοιχεία του σεμιναρίου

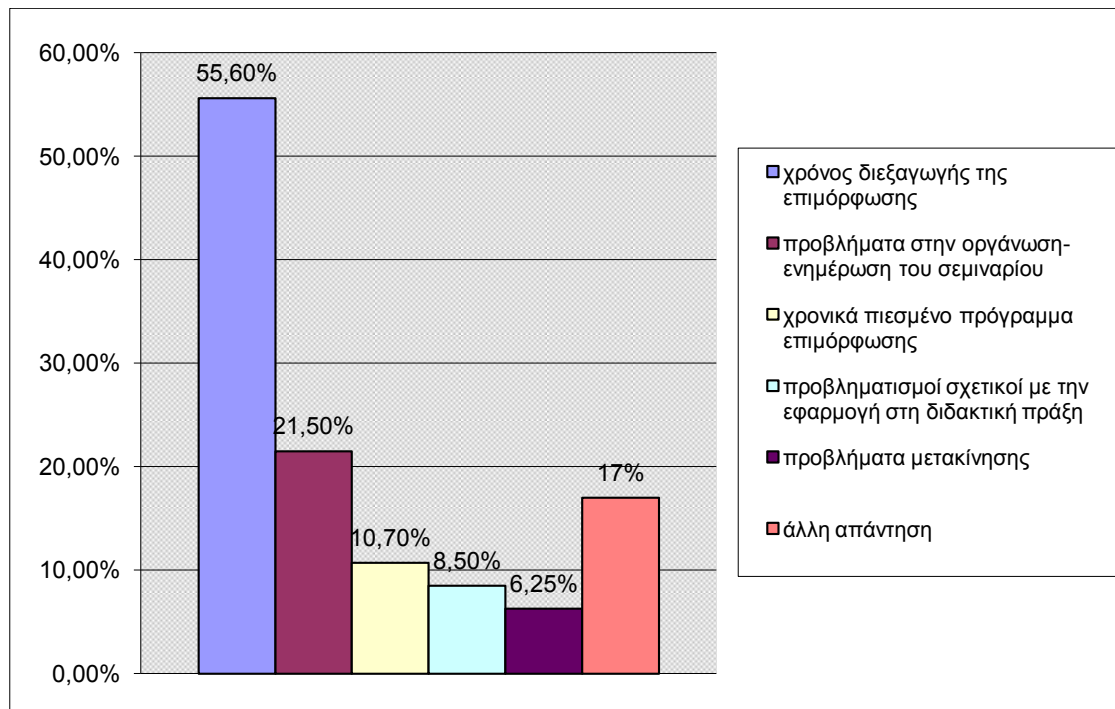
Όπως παρατηρούμε στο Γράφημα 8, ένα μεγάλο ποσοστό απαντήσεων (37,94%) αναφέρεται στην επιτυχημένη συνεργασία των επιμορφούμενων μεταξύ τους αλλά και με τον εκάστοτε επιμορφωτή. Το συνεργατικό κλίμα αποτελεί το πιο θετικό στοιχείο του σεμιναρίου. Το συγκεκριμένο αποτέλεσμα ήταν αναμενόμενο καθώς, αν ανατρέξουμε στα ποσοτικά αποτελέσματα της πρώτης ερώτησης του ερωτηματολογίου, θα διαπιστώσουμε πως οι επιμορφούμενοι δίνουν ιδιαίτερη σημασία στη μαθησιακή ατμόσφαιρα (4,39) και στη συνεργασία με τον επιμορφωτή (4,68).

Οι επιμορφούμενοι όμως εντοπίζουν και άλλα θετικά στοιχεία στο σεμινάριο όπως οι βιωματικές δραστηριότητες που παρακολούθησαν καθώς και η ανταλλαγή απόψεων-ιδεών τα οποία συγκεντρώνουν παραπλήσια μεταξύ τους ποσοστά, 26,15% και 25,64% αντίστοιχα. Οι επιμορφούμενοι ανέφεραν πως είχαν την ευκαιρία να συμμετάσχουν σε διάφορες βιωματικές δραστηριότητες όπως: αυτοσχεδιασμός, κατασκευή μουσικών οργάνων, δημιουργία ηχοϊστορίας με συνοδεία μουσικής υπόκρουσης, μουσικά παιχνίδια, παρουσίαση και εφαρμογή σχεδίων μαθήματος. Επίσης, κάποιοι επιμορφούμενοι επισημαίνουν τις εποικοδομητικές συζητήσεις που τους έδωσαν την ευκαιρία να ανταλλάξουν απόψεις, ιδέες, εμπειρία, προβληματισμούς αλλά και να προτείνουν επιτυχημένες λύσεις για την αντιμετώπιση προβλημάτων μέσα στη σχολική τάξη.

Στα θετικά στοιχεία του σεμιναρίου συγκαταλέγεται και η ποιότητα του/ης επιμορφωτή/τριας. Στις απαντήσεις τους οι επιμορφούμενοι τονίζουν τον ουσιαστικό ρόλο του επιμορφωτή καθ' όλη την πορεία της επιμορφωτικής διαδικασίας και αναφέρονται συγκεκριμένα στις εξειδικευμένες γνώσεις του /ης επιμορφωτή /τριας, στην επιτυχημένη επιλογή του, στην παιδαγωγική καταξίωση, σε θετικά στοιχεία της προσωπικότητας (π.χ. αμεσότητα, φιλικότητα, ευρηματικότητα), καθώς και στην άριστη προετοιμασία και κατάρτιση.

Στην κατηγορία «άλλη απάντηση» περιλαμβάνονται κάποιες αρκετά εξειδικευμένες παρατηρήσεις, οι οποίες αποτελούν δευτερεύοντες παράγοντες που ενδεχομένως ευνόησαν την επιμορφωτική διαδικασία.

Όσον αφορά το πιο αρνητικό στοιχείο της επιμόρφωσης πάνω απ' τις μισές απαντήσεις σχετίζονταν με τη διεξαγωγή του σεμιναρίου κατά τη διάρκεια ενός Σαββατοκύριακου και ανέφεραν πως τα σεμινάρια θα ήταν καλύτερα να πραγματοποιούνται εργάσιμες ημέρες.

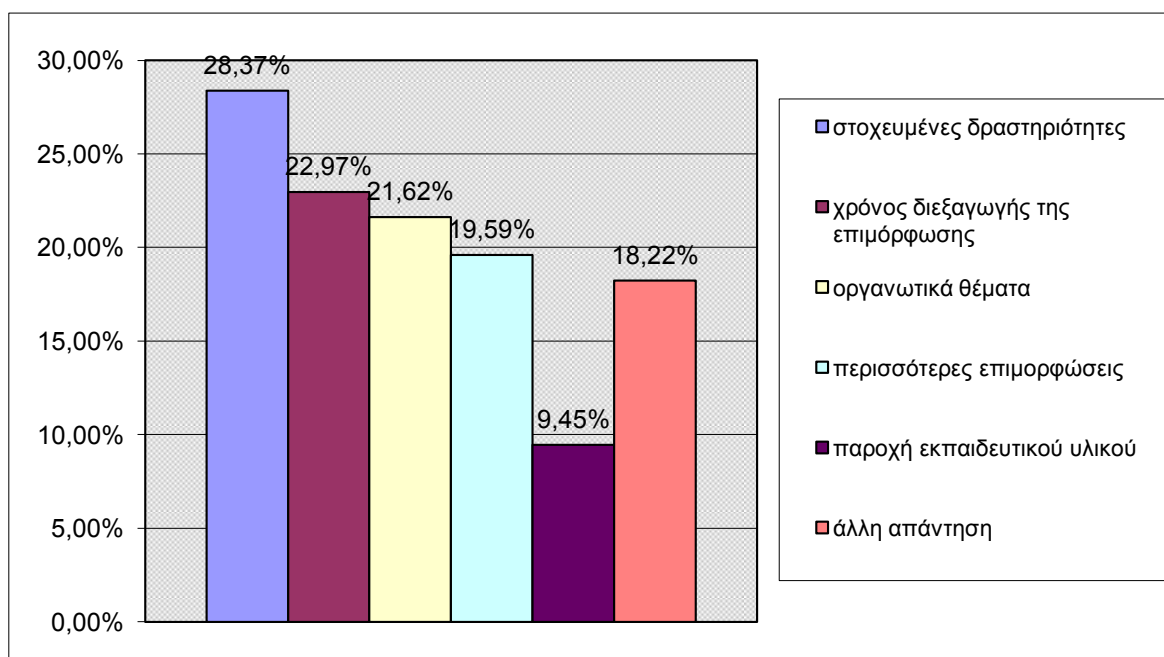

Γράφημα 9. Τα αρνητικά στοιχεία του σεμιναρίου

Με τη βοήθεια του Γραφήματος 9 παρατηρείται πως τα υπόλοιπα αρνητικά στοιχεία συγκεντρώνουν εμφανώς μικρότερα ποσοστά. Στις απαντήσεις τους οι επιμορφούμενοι αναφέρονται σε ορισμένα προβλήματα οργάνωσης (21,50%) καθώς και στην πίεση του χρόνου κατά τη διάρκεια της επιμόρφωσης (10,70%).

δ. Οι προτάσεις των επιμορφούμενων για τη βελτίωση του προγράμματος

Στην τελευταία ερώτηση του ερωτηματολογίου, οι επιμορφούμενοι καλούνταν να αναφέρουν ορισμένες προτάσεις και ιδέες που θα ήταν χρήσιμες για την καλύτερη οργάνωση και τον εμπλουτισμό του επόμενου σεμιναρίου. Στο γράφημα που ακολουθεί παρατηρούμε το ποσοστό των επιμορφούμενων και τις αντίστοιχες προτάσεις για τη βελτίωση του επόμενου σεμιναρίου.

Γράφημα 10. Προτάσεις βελτίωσης της επιμόρφωσης

Όπως εμφανίζεται και στο Γράφημα 10, στις περισσότερες απαντήσεις οι επιμορφούμενοι εκφράζουν την ανάγκη τους για στοχευμένες δραστηριότητες και καθοδήγηση στα πλαίσια της διδασκαλίας ενός νέου αντικείμενου στη σχολική τάξη. Οι επιμορφούμενοι προτείνουν δραστηριότητες βιωματικές, άμεσα εφαρμόσιμες στη σχολική τάξη αλλά και δραστηριότητες που θα συμβάλουν στην επίλυση σχολικών προβλημάτων ανά ηλικιακή ομάδα.

Αξιόλογα όμως είναι τα ποσοστά εκείνων των επιμορφούμενων (22,97%) που αναφέρουν πως θα πρέπει να γίνει καλύτερη οργάνωση όσον αφορά το χρόνο διεξαγωγής του σεμιναρίου. Οι συγκεκριμένοι προτείνουν καλύτερη επιλογή όσον αφορά τις ημερομηνίες και τις ώρες διεξαγωγής της επιμόρφωσης.

Επίσης οι επιμορφούμενοι τονίζουν πως σε μια ενδεχόμενη επανάληψη του επιμορφωτικού σεμιναρίου θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στα οργανωτικά θέματα (21,62%) και γι' αυτό προτείνουν έγκαιρη ενημέρωση καθώς και εξασφάλιση εξοπλισμένων αιθουσών που απαιτούνται για ένα εργαστηριακό μάθημα όπως είναι η Μουσική.

Επιπλέον αξίζει να αναφερθεί πως ένα σημαντικό ποσοστό επιμορφούμενων (19,59%) θεωρεί πως ο θεσμός των επιμορφώσεων πρέπει να συνεχισθεί αλλά και η συχνότητα επιμορφωτικών δράσεων να αυξηθεί.

Τέλος, το χαμηλότερο ποσοστό συγκεντρώνει η κατηγορία «παροχή εκπαιδευτικού υλικού» (9,48%) και γι' αυτό τα αποτελέσματά της δεν δύναται να γενικευθούν, αλλά ενδεχομένως να αποβούν χρήσιμα στις επόμενες επιμορφώσεις προς όφελος των επιμορφούμενων.

Συμπεράσματα

Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά τα συμπεράσματα που προέκυψαν απ' την ανάλυση των ερωτηματολογίων των επιμορφωτών και των επιμορφούμενων.

α Επιμορφωτές. Όσον αφορά τους επιμορφωτές, αυτοί εμφανίζονται ιδιαίτερα ικανοποιημένοι από την ανταπόκριση των συμμετεχόντων στην επιμόρφωση και δίνουν

υψηλές βαθμολογίες στη συμμετοχή των επιμορφούμενων, στην κατανόηση του θέματος από μέρος τους αλλά και στη συνεργασία των επιμορφούμενων μαζί τους.

Αρκετά υψηλό είναι το ποσοστό των επιμορφωτών (65%) που ολοκλήρωσε την ανάπτυξη του θέματος στο χρόνο που προβλεπόταν. Στις απαντήσεις των επιμορφωτών, ωστόσο, επισημαίνεται πως η πίεση του χρόνου ήταν εμφανής. Σύμφωνα με τους επιμορφωτές, το πιεσμένο ωράριο διδασκαλίας ορισμένες φορές αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα στην προσπάθεια τους να καλύψουν τις θεματικές ενότητες του επιμορφωτικού σεμιναρίου. Με αφορμή αυτό το γεγονός, οι επιμορφωτές τονίζουν την ανάγκη να αυξηθούν οι επιμορφωτικές ώρες, ώστε να παρουσιάζονται καλύτερα οι θεματικές ενότητες και να ανατροφοδοτούνται επαρκώς οι συμμετέχοντες.

Το 88% των επιμορφωτών θεωρεί πως οι συμμετέχοντες αντιμετώπισαν δυσκολίες με τη σημαντικότερη να είναι ο χρόνος διεξαγωγής της επιμόρφωσης. Παρόλα αυτά οι επιμορφωτές εμφανίζονται ιδιαίτερα αισιόδοξοι για την αξιοποίηση του σεμιναρίου από τους επιμορφούμενους, αφού προτάθηκαν άμεσα υλοποιήσιμες δραστηριότητες, ακολουθήθηκε βιωματική προσέγγιση και δόθηκε υλικό συνυφασμένο με τα σχολικά εγχειρίδια.

Οι επιμορφωτές στις προτάσεις βελτίωσης των επόμενων επιμορφώσεων επισημαίνουν ορισμένες αλλαγές που πρέπει να γίνουν κατά τη διάρκεια της οργάνωσης της επιμόρφωσης. Οι αλλαγές αυτές συνδέονται με τη διάθεση περισσότερου χρόνου, ο οποίος καθιστά το σεμινάριο πιο εποικοδομητικό και ξεκούραστο για τους συμμετέχοντες, αλλά και δίνει τη δυνατότητα να καλυφθούν περισσότερες θεματικές ενότητες. Επιπλέον, επισημαίνεται η ανάγκη έγκαιρης ενημέρωσης πριν από κάθε επιμορφωτικό σεμινάριο, ώστε να μειώνονται οι δυσκολίες των συμμετεχόντων κατά τη μετακίνηση και να αποφεύγονται οι εντάσεις πριν την έναρξη του επιμορφωτικού σεμιναρίου.

Επίσης οι επιμορφωτές προτείνουν μεγαλύτερο αριθμό και εναλλαγή επιμορφωτών, ύπαρξη βιωματικών σεμιναρίων, συνεργασίας των διαφόρων ειδικοτήτων (Μουσικής, Εικαστικών και Θεατρικής αγωγής) καθώς και επαναπροσδιορισμό του περιεχομένου της επιμόρφωσης με την ανάπτυξη ειδικών θεμάτων με ξεκάθαρη δομή σε κάθε συνάντηση.

β. Επιμορφούμενοι. Όσον αφορά τους επιμορφούμενους και αυτοί με τη σειρά τους εμφανίστηκαν ιδιαίτερα ευχαριστημένοι από την επιμόρφωση και μέσα από τις απαντήσεις τους επιβράβευσαν την επιλογή των επιμορφωτών και επισήμαναν το θετικό κλίμα συνεργασίας και την ευχάριστη μαθησιακή ατμόσφαιρα.

Σχεδόν οι μισοί εκπαιδευτικοί (45,80%) δήλωσαν πως δεν αντιμετώπισαν ιδιαίτερες δυσκολίες. Ωστόσο υπάρχουν ορισμένοι επιμορφούμενοι που επισημαίνουν πως το πιεσμένο ωράριο διδασκαλίας σε συνδυασμό με τις ημερομηνίες διεξαγωγής της επιμόρφωσης τους προκάλεσε σωματική κόπωση με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να συγκεντρωθούν εξολοκλήρου στην επιμορφωτική διαδικασία.

Ως το πλέον θετικό στοιχείο θεωρούν το κλίμα συνεργασίας (37,94%) που επικρατούσε. Στις απαντήσεις τους επισημαίνουν το πόσο ομαδικά εργάσθηκαν τόσο μεταξύ τους όσο και με τον επιμορφωτή. Δεν παραλείπουν, επίσης, να τονίσουν τη μεγάλη ικανοποίηση που ένιωσαν από τη συνεργασία τους με τους συναδέλφους των άλλων ειδικοτήτων, αλλά και την εμπειρία που αποκόμισαν με την ανταλλαγή ιδεών.

Εξίσου θετικά στοιχεία για τους εκπαιδευτικούς θεωρούνται οι βιωματικές δραστηριότητες και η ανταλλαγή απόψεων. Μέσα απ' τις απαντήσεις τους αναδεικνύεται η ανάγκη τους για

λιγότερο θεωρητική προσέγγιση των θεμάτων. Οι επιμορφούμενοι τόνισαν τη χρησιμότητα των βιωματικών προσεγγίσεων που τους κρατούν σε εγρήγορση και τους παρέχουν πλούσια ανατροφοδότηση με δραστηριότητες που δύνανται να αξιοποιηθούν στη σχολική τάξη.

Όσον αφορά στα αρνητικά σημεία του σεμιναρίου, ένας μεγάλος αριθμός επιμορφούμενων (55,60%) δείχνει δυσαρεστημένος από τη διεξαγωγή του σεμιναρίου κατά τα Σαββατοκύριακα. Επίσης, τα προβλήματα έγκαιρης ενημέρωσης καθώς και το πιεσμένο ωράριο διδασκαλίας συγκαταλέγονται μεταξύ των αρνητικών του σεμιναρίου, διατηρώντας ωστόσο αρκετά χαμηλά ποσοστά.

Για την βελτίωση του συγκεκριμένου προγράμματος οι εκπαιδευτικοί προτείνουν καλύτερη οργάνωση αναφορικά με τη διάρκεια και την περίοδο υλοποίησής του. Οι καθηγητές εκφράζουν την ανάγκη για καθοδήγηση και προτείνουν ο θεσμός των επιμορφωτικών ημερίδων να συνεχισθεί και να εμπλουτισθεί με ακόμα περισσότερες θεματικές ενότητες.

Μέσα από την ανάλυση των ερωτηματολογίων τεκμαίρεται η ανάγκη επιμόρφωσης και των δασκάλων των σχολείων με ενιαίο αναμορφωμένο πρόγραμμα και τίθεται το ζήτημα οι επιμορφώσεις να γίνονται πριν την έναρξη της σχολικής χρονιάς. Επιπλέον ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο που αναδεικνύεται από τα λεγόμενα τους είναι η σημασία της συνεργασίας των ειδικοτήτων κατά την επιμόρφωση αλλά και με το πέρας αυτής.

γ. Συνολικά συμπεράσματα. Από την επεξεργασία των απαντήσεων των ερωτηματολογίων τόσο των επιμορφωτών όσο και των επιμορφούμενων και την τριγωνποίησή τους (Cohen et al., 2012) η γενική εικόνα που προκύπτει για το επιμορφωτικό σεμινάριο είναι πως μπορεί να θεωρηθεί ως επιτυχημένο και το μόνο στοιχείο που φαίνεται να δυσκόλεψε την ομαλή διεξαγωγή του προγράμματος είναι ο παράγοντας χρόνος. Η θετική εικόνα που συνάγεται για το επιμορφωτικό πρόγραμμα παρέχει τη δυνατότητα θετικής αντιμετώπισης βασικών στοιχείων του και ειδικότερα του σχεδιασμού του, της επιμορφωτικής του μεθοδολογίας, της επιλογής και της εκπαίδευσης των επιμορφωτών του στα οποία δεν κρίθηκε απαραίτητο εδώ να γίνει εκτενής αναφορά (βλέπε Ζώση, 2013; ΟΕΠΕΚ, 2010; ΟΕΠΕΚ, 2011). Αυτό ενδεχομένως έχει μια γενικότερη προστιθέμενη αξία για την αποφυγή φαινομένων υλοποίησης επιμορφωτικών προγραμμάτων του ΕΣΠΑ που «υλοποιούνται απλώς για να υλοποιηθούν» με απώτερο σκοπό την απορρόφηση κονδυλίων (Μπαγάκης κ.ά., 2013).

Αναφορές

- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2012). [Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας](#). (Μτφρ. Κυρανάκης, Σ, Μητσοπούλου, Χ., Μπιθαρά, Π., Μαυράκη, Μ., Φιλοπούλου, Μ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Rogers, A. (1999). *Η εκπαίδευση ενηλίκων*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- VFA - Σύμβουλοι Ανάπτυξης και Καινοτομίας (2011). Εξωτερική αξιολόγηση του προγράμματος «Νέο Σχολείο» (Σχολείο 21ου αιώνα) – Η μετάβαση: Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών Νέων Ειδικοτήτων και Δασκάλων στα Δημοτικά Σχολεία –Συνθετική Έκθεση. Αθήνα.
- Ζώση, Α. (2013). *Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών με ειδικότητα τη Μουσική, που υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα)–Η Μετάβαση: Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών νέων ειδικοτήτων στα δημοτικά σχολεία»*. Κόρινθος: Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.
- Μπαγάκης, Γ. (Επιμ.) (2005). *Επιμόρφωση και επαγγελματική ανάπτυξη του εκπαιδευτικού*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Μπαγάκης, Γ., Πασχάλη, Ε., Βουλτσιδής, Π. (2013). Υπάρχει δυνατότητα υπέρβασης της λογικής» της όποιας απορρόφησης για την απορρόφηση» στα επιμορφωτικά προγράμματα εθνικής εμβέλειας του ΕΣΠΑ; Μεταθεώρηση διερεύνησης προγράμματος για δασκάλους τάξεων υποδοχής και φροντιστηριακών τμημάτων του ΟΕΠΕΚ. *Νέα Παιδεία*, 39-58, τ. 147
- Ο.ΕΠ.ΕΚ. (2010). Διήμερη επιμόρφωση του Ο.ΕΠ.ΕΚ. Αθήνα: Ο.ΕΠ.ΕΚ.
- Ο.ΕΠ.ΕΚ. (2011). Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών αισθητικής αγωγής στα δημοτικά σχολεία με ενιαίο αναμορφωμένο πρόγραμμα. Οδηγός Επιμορφωτή. Αθήνα: Ο.ΕΠ.ΕΚ.
- ΥΠ.Δ.Β.Μ.Θ. (2010). Ανοιχτή Πρόσκληση για υποβολή προτάσεων στο επιχειρησιακό πρόγραμμα «Εκπαίδευση και Δια βίου Μάθηση». Ανακτήθηκε στις 29/08/2013, από http://www.edulll.gr/wpcontent/uploads/2010/04/5H_EPIKAIROPOIHSH_N_SXOLEIO.pdf